

Mål & Mæle · 3

18. årgang, november 1995

Du har et standpunkt til du tager et nyt

For mange yngre sprogbrugere er et *du* den naturlige afløser for et *man* som ubestemt pronomen. Hvad skyldes dette fænomen, og var det virkelig Holberg der lancerede det?

side 12

Tv-dansk

Jo mindre man lægger mærke til tekstningen af et tv-program, desto mere vellykket har den været. Læs en tv-teksters beretning om tekstningens betingelser og det sprog som er resultatet af dem

side 16

Følsom jura

Den juridiske sprogbrug skal ofte beskrive mennesker i belastede situationer, men den skal gøre det i et neutralt sprog. Et historisk tilbageblik viser tydeligt, hvordan og hvorfor man uafsladelig må opdatere den strafferetlige terminologi

side 20

En ægte dansk frokost

består for navnestoffets vedkommende næsten udelukkende af fremmedord, i hvert fald med sprogfolks definition af fremmedord. Læs om frokosten og fremmedordenes vej til de danske maver

side 27

Sprogligheder 2

Om *man* og *du* 12

Svar på
sprogviden 15

Tv-sprog 16

Juridisk sprog 21

Kulturens
gesandter 27

Sprogviden 32

Højt uddannede mennesker kan få sig selv til at skrive at det er grimt, en national skændsel eller begyndelsen til det danske sprogs undergang at sige det de selv siger, men ikke tror de siger.

Frans Gregersen
(II, 256-57)

Sprogligheder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,

Pernille Frost

C/o Dansk Sprognævn

Njalsgade 80, 2300 København S

og mærk kuverten Sprogligheder.

Fælles mindstenævner

Idet jeg takker for gengivelsen af mine bemærkninger om »mindste fællesnævner« i sidste nummer af *Mål & Mæle*, sender jeg hermed omstående et nyt bidrag til citatsamlingen angående dette interessante fænomen. Det nye citat (Pia Fris Jensen i Information, den 24. juli 1955: »Ulla Sandbæk og han var rørende enige om, at EU skal holde sig fra socialpolitik udover *fælles mindstenævner*.«) er en nyskabelse, måske en sproglig supernova, nemlig »fælles mindstenævner«, som efter min opfattelse bekræfter mit synspunkt, nemlig at der er tale om noget sprogligt særdeles anvendeligt (der savnes simpelt hen et egnet udtryk for noget småt og fælles), som imidlertid matematisk set er det rene vrøvl. Jeg tror, vi er vidne til en sproglig muta-

tion, og måske vil der af den nuværende temmelig plemrede ursuppe opstå et levedygtigt udtryk?

Venlig hilsen

Hans Aage,
Roskilde.

? Hvad er et spørgsmål?

Når man underviser i dansk for indvandrere, kommer man ikke uden om problemet med hvordan vi laver spørgsmål på dansk. Vores elever vil helst bruge den fremsættende ordstilling som f. eks. »*Den er her?*«. Men de skal jo med vold og magt lære kunsten at danne spørgsmål med omvendt ordstilling, så det bruger vi meget krudt på, især fordi vi (nej jeg, jeg kan jo kun tale for mig selv) tror dette er den mest udbredte måde at spørge på dansk. Spørgsmål med *hv*-ord bruger jo også inversion.

Men så kom en kollega og mig til at snakke om hvor mange forskellige måder vi kan danne spørgsmål på på dansk. Og vi kom i tvivl om hvad for en der er den mest almindelige. Altså spørgsmålet lyder: Hvilken type spørgsmål er den mest hyppige i dansk, og er der lavet undersøgelser vedrørende det?

Uden at tage *hv*-spørgsmål med kommer vi frem til følgende:

1. *Den er her?*
2. *Er den her?*
3. *Er den her ikke?*
4. *Er den her vel?*
5. *Den er her, ikke?*
6. *Den er her ikke, vel?*

Så kan man også lave sætningskløvning så vi får »*Er det her den er?*« osv.

Jeg vil gerne have jeres bud på:
Hvad er forskellen på 3 og 5, og på 4 og 6. Hvis der er nogen forskel.

*Med venlig hilsen
Tue Eriksen,
Århus.*

!

Kære Tue Eriksen

Normalt forstår man ved begrebet spørgsmål en sætning i spørgeform, og denne spørgeform defineres lettest som en sætning med enten udsagnsledet eller et *hv*-ord på førstepladsen og spørgsmålstegn efter: *Kommer du ud og besøger os i morgen? Hvad synes du vi skal lave til middag?* Men hvad er indholdet af et spørgsmål i modsætning til en fremsættende sætning? Det er som regel beskrevet som en ytring hvormed afsenderen udbeder sig oplysninger, mens en fremsættende sætning er meddelelse af oplysninger, og en bydeformet sætning er påbud eller instruktion. Man kan altså få følgende definition på begrebet et spørgsmål:

Definition 1. Et spørgsmål er

- 1/ en ytring hvormed afsenderen udbeder sig oplysninger,
- 2/ udtrykt i en sætning med enten udsagnsledet (i nutid eller datid) eller et *hv*-ord på førstepladsen.

Halvspørgsmål

Nu er der imidlertid mange spørgeformede sætninger som ikke udtrykker at afsenderen mangler og udbeder sig oplysninger, fx:

Har du husket dit pas?
Kan du række mig saltet?
Hvorfor kommer du ikke forbi og får en øl i aften?
Kan du så holde op!

Er det ikke et skønt vejr?
Hvor er det dog noget vidunderligt musik!

Man kan se at de ikke tjener som udtryk for at afsenderen mangler og udbeder sig information, ved at samtalepartneren ikke kan reagere relevant på spørgsmålene ved at levere oplysningerne:

- 1 A: *Har du husket dit pas?*
B: **Nej, hvorfor det?*
- 2 A: *Kan du række mig saltet!*
B: **Ja, det regner jeg med.*
- 3 A: *Hvorfor kommer du ikke forbi og får en øl i aften?*
B: **Fordi du ikke har inviteret mig.*
- 4 A: *Kan du så holde op!*
B: **Det kan jeg muligvis.*
- 5 A: *Er det ikke et skønt vejr?*
B: **Nej.*
- 6 A: *Hvor er det dog noget vidunderligt musik!*
B: **Det er det i mit øre*
B: **Det er ikke lige så vidunderligt som Vivaldi!*

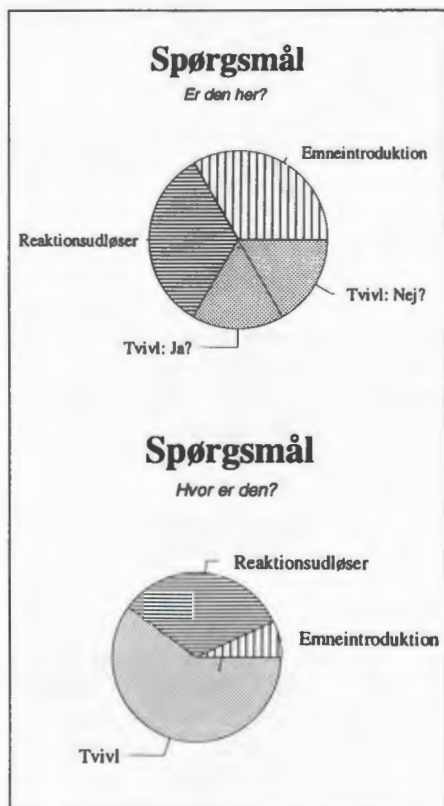
Disse spørgeformede ytringer tjener snarere som henholdsvis en påmindelse (1), en bøn (det at bede om noget) (2), en indbydelse (3), et forbud (4), og introduktioner af samtaleemner (5-6). Derfor foreslår Hans Arndt i en artikel at begrebet spørgsmål defineres på følgende måde:

Definition 2. Et spørgsmål er

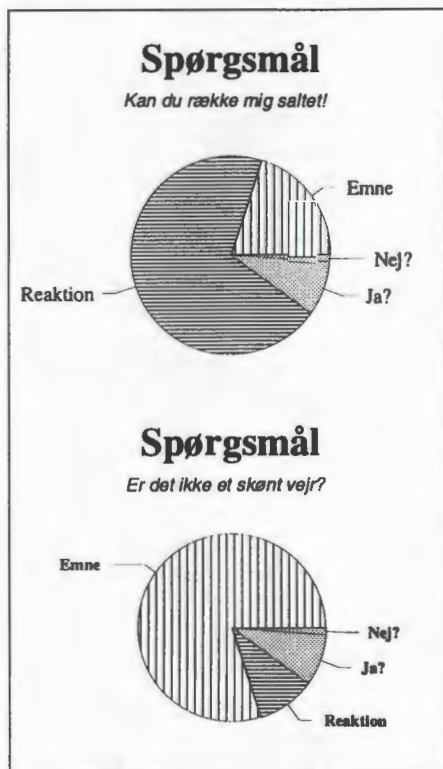
- 1/ en ytring hvormed afsenderen a/ foreslår et emne, b/ udløser en reaktion, og c/ udtrykker tvivl om noget,
- 2/ udtrykt i en sætning med enten udsagnsledet (i nutid eller datid) eller et *hv*-ord på førstepladsen.

Forskellen på *ja-nej*-spørgsmål og *hv*-spørgsmål er i forhold til denne definition denne: ved *ja-nej*-spørgsmål er emnet der inføres, sandhedsværdien af hele udsagnet, ved *hv*-spørgsmål er emnet udfyldningen af den rolle som *hv*-ordet spiller i sætningen; udløsningen af en reaktion og tvivlen er den samme for de to spørgsmålstyper.

Et *ja-nej*-spørgsmål kan altså siges at bestå af lige dele emneintroduktion, reaktionsudløsning og tvivl, mens et *hv*-spørgsmål faktisk forudsætter at både spørgeren og svareren ved alt andet end udfyldningen af *hv*-ordet; derfor er der næsten ingen emneintroduktion, men tilgængelig meget mere tvivl i *hv*-spørgsmål. Det kan illustreres således:

Efter denne definition er alle eksemplerne 1-6 også spørgsmål, selv om de ikke er eksempler på at afsenderen udbeder sig informationer. Der er blot forskellige vægtninger af de tre ingredienser i et spørgsmål, som de fremgår af følgende diagrammer:

Ikke-spørgeformede sætninger

Nu findes der også visse almindelige fremsættende sætninger (altså ikke-spørgeformede) der næsten fungerer som spørgsmål:

- 7 A: *Jeg tager afsted på torsdag.*
B: *Og så har du gjort dit arbejde færdigt?*
- 8 A: *Jeg gik ind og fandt liget på gulvet.*
B: *Og døren var ikke låst?*

- 9 A: *Ik jeg er tørstig.*
 B: *Skal vi have en af øllerne i køleskabet? – Du har lagt dem ind, ikke?*
- 10 A: *Jeg har løst puslespillet.*
 B: *Nej virkelig?*

De har nemlig – i modsætning til andre ikke-spørgeformede sætninger – alle de tre funktioner som spørgsmål ellers har: de introducerer nye emner, de udløser reaktioner hos modtageren, og de udtrykker afsenderens tvivl. Hvordan kan det nu gå til?

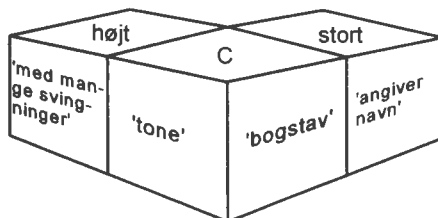
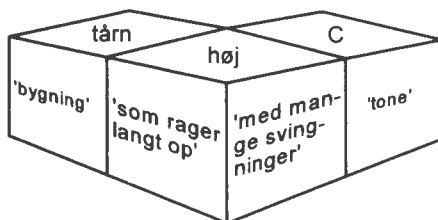
Kompositionalitet og funktionalitet

I traditionel grammatik har man taget det for givet at meningen med en helhed, fx en sætning, alene afhænger af meningen af de dele der ingik i den. Princippet, som kaldes kompositionalitetsprincippet, kan formuleres således:

Meningen med en helhed afhænger af meningen med de enkelte dele, og meningen med måden de er sat sammen (komponeret) på.

Hvis altså ordet *høj* betyder 'som rager længere op i luften end gennemsnittet af slagsen', og hvis *tårn* betyder 'bygning som er større på højden end på længden og bredden', så betyder *et højt tårn* 'bygning som er større på højden end på længden og bredden, og som rager længere op i luften end gennemsnittet af den slags bygninger'.

Det er imidlertid fejlagtigt at tro at et ord er et ord. Et leksikalsk ord har som regel flere forskellige beslægtede betydningsmuligheder, og kun et af dem realiseres når ordet indgår i en sætning. Tag eksemplet *Hun kunne ikke længere synge det høje C*. Her betyder *høj* ikke 'som rager langt op i luften', men 'som har mange svingninger per sekund' eller 'nærmere toneskala-

ens top'. Ordet *C* betyder her 'grundtonen i den naturlige durskala', men i eksemplet *Ordet Christian skrives med stort C*, betyder det 'det tredje bogstav i alfabetet'.

Man ser af disse eksempler at leksikalske ord som *høj* og *C* har flere forskellige betydningsmuligheder, og at det afhænger af sammenhængen hvilken af dem der realiseres i hvert enkelt tilfælde. Til princippet om kompositionalitet kan man således føje princippet om funktionalitet:

Meningen med en enhed er afhængig af hvilken sammenhæng den indgår i og hvilken rolle den spiller i denne sammenhæng.

Ytringer og andres bevidsthed

Når den enhed som vi skal bestemme meningen med, ikke er et ord, men en ytring i form af en sætning, er den sammenhæng som man skal forstå meningen i forhold til, ikke blot de ord der står i nærheden af ytringen, kon-

teksten, men den bevidsthed om sagen som afsenderen ved at modtageren allerede har. Den samme sætning kan altså betyde to forskellige ting afhængigt af hvad afsenderen ved at modtageren allerede ved.

Tag sætningen: *Hun kommer ikke fordi hun er syg*. Hvis den følges af sætningen *Vi må derfor hellere aflyse forestillingen hvor hun spiller hovedrollen*, så betyder den: 'hun kommer ikke' og 'hun er syg' og 'grunden til at hun ikke kommer, er at hun er syg'. Efterfølges den derimod af sætningen *Hun kommer bare for at besøge en som hun kender, og som ligger her på hospitalet*, så betyder den første sætning: 'hun kommer' og 'hun er antagelig ikke syg' og 'grunden til at hun kommer, er ikke at hun er syg'.

De forskellige betydninger kommer frem fordi afsenderen i den første tolkning ved og forudsætter at modtagerne tror at hun kommer, og ikke ved at hun er syg, og afsenderen i den anden tolkning forudsætter at modtagerne ved at hun kommer (eventuelt fordi de kan se hende), og tror at hun er syg.

Ikke-spørgeformede spørgsmål

Det er på denne måde eksemplerne 7–10 skal forklares. Læg mærke til at de alle sammen handler om forhold som spørgeren (B) ikke selv ved noget om, men som hun ved at modtageren af spørgsmålet (A) kender mere til.

- 7 A: *Jeg tager afsted på torsdag.*
B: *Og så har du gjort dit arbejde færdigt?*

Det er klart at A ved mere om, om han vil have lavet sit arbejde færdigt inden torsdag, end B ved. Og på samme måde med de næste to eksempler.

- 8 A: *Jeg gik ind og fandt liget på gulvet.*

B: *Og døren var ikke låst?*

- 9 A: *Ikke jeg er tørstig.*
B: *Skal vi have en af øllerne i køleskabet? – Du har lagt dem ind, ikke?*

- 10 A: *Jeg har løst puslespillet.*
B: *Nej virkelig?*

I det sidste eksempel ved B i og for sig godt at det er virkeligt, for det har hun lige fået at vide i den foregående replik. Så 10B er et spørgsmål i den forstand at B på trods af at hun lige har fået det at vide, tvivler på at det er sandt (underforstået: fordi det er så svært at løse puslespillet), og derfor beder A bekræfte at det er virkeligt.

Denne forudsætning, at afsenderen ved mindre om sagen end modtagerne, gør at ytringen ikke kan tælle som en meddelelse, for en *meddelelse* er per definition at afsenderen **deler** sin overskydende viden **med** modtagerne. Og når de ikke-spørgeformede sætninger i 7B–10B ikke kan tælle som meddelelser – fordi afsenderen ikke har noget at meddele – tæller de i stedet for som spørgsmål.

Tryksvagt vel-spørsmål

Nu findes der en række biord som gør almindelig fremsættende sætninger til spørgsmål: (tryksvagt) *vel*, *mon* og *måske* og efterhængt *ikke* og *vel*.

Den er her.
Den er her vel?

Mens den fremsættende sætning uden for en speciel sammenhæng ikke kan opfattes som et spørgsmål, kan tilføjelse af et tryksvagt *vel* bevirke at ytringen næsten kun opfattes som et spørgsmål. Det er fordi ordet *vel*, som her betyder 'formodentlig', til meningen med sætningen, dels følger tvivlen,

dels den svarudløsende kraft, som ordet *vel* har – forøvrigt i modsætning til ordet *formentlig*. Dermed opfylder ytringen *Den er her vel?* alle de tre krav til spørgsmål: afsenderen indfører et emne, udløser en reaktion og udtrykker sin tvivl.

Læg mærke til at man næsten ikke kan bruge sådanne *vel*'er på skrift, hvor der ikke kan svares på stedet. Det trykssvage *vel* er således et reaktionsudløsende udtryk, men det er nok på denne del af betydningen at svagtryks *vel*-spørgsmål afviger fra normale spørgeformede spørgsmål: deres reaktionsudløsende kraft er svagere.

Mon-spørgsmål og måske-spørgsmål

Mon den er her?

Mon den ikke er her?

Mon ikke den er her?

Mon den vel er her?

Ordet *mon* kommer af et gammelt mådesudsagnsord der hed *monne*, og som angav at noget var usikkert, fx i *Han mon komme*, 'det er muligt han kommer'. Nu er ordet stivnet til et biord som enten optræder i fremsættende sætninger og da gør dem til spørgsmål, eller i spørgeformede sætninger. I begge tilfælde reducerer *mon* tvivlen på den måde at den spørgende tror mere på at svaret bliver modsigelse af det der er sagt i spørgsmålet; med *Mon den er her?* forventer spørgeren et *Nej*, og med *Mon den ikke er her* forventer spørgeren et *ja* – og med et modalverbum i datid noget midt imellem: *Mon den skulle være her?*

På samme måde virker det hvis man tilføjer et *måske* til en fremsættende sætning, men her er den udløsende kraft ikke nær så stærk som ved *mon*, og kun hvis *måske* er helt trykssvagt:

B: *Den er her måske.*

A: *Så må vi hellere gå uden om.*

B: *Den er her måske?*

A: *Nej, det tror jeg ikke.*

Efterhængt ikke eller vel

Endelig kan man lave fremsættende sætninger til spørgsmål ved (hvis den ikke er benægtet) at hænge et *ikke* på efter afslutningen af sætningen, som i skrift er markeret med et komma, eller et stykstærkt *vel* (hvis det er en benægtet sætning).

Den er her, ikke?

Den er her ikke, vel?

Disse efterhængte tilføjelser til en fremsættende sætning, må opfattes som forkortede spørgsmål: *Den er her, er den ikke?* *Den er her ikke, er den vel?* Forskellen på almindelige spørgsmål og efterhængsspørgsmål er den at efterhængsspørgsmål tyder på at spørgeren ikke blot er i tvivl, men også i tvivl om hun er i tvivl. Den reaktionsudløsende kraft er således så svag i efterhængsspørgsmål at taleren ofte ikke stopper op og lader den anden svare, således at den spurgte opfatter at det ikke er nødvendigt at svare regulært, men blot behøver at signalere at han har hørt hvad der er sagt – ved at svare ja og nej på de rigtige steder.

B: *Jeg kommer hjem efter bogen. Den er her, ikke?* ^{A: ja} Og så går jeg straks hen og tager den.

Spørgeformede sætninger med ikke og vel

Nu kan almindelige spørgeformede spørgsmål også have forskellig form. Den mest almindelige variation er tilføjelsen af et *ikke* eller et *vel* inde i sætningen:

B: *Er den her?* – A: *Ja.* eller A: *Nej.*

B: *Er den her ikke?* – A: *Jo!*

B: *Er den her vel?* – A: *Nej.*

B: *Er den vel her?* – A: *Nej.*

Hvis man følger et *ikke* ind i et spørgsmål er det stadig et spørgsmål, men man ændrer på hvad tvivlen rammer. Ordet *ikke* bruges i almindelige fremsættende sætninger kun når afsenderen ønsker at benægte noget som hun mener at modtagerne tror, det er fx mere naturligt at sige *Hvalen er ikke en fisk*, end at sige *Katten er ikke en fisk*, for afsenderen kunne jo antage at modtagerne troede at hvalen var en fisk, når den nu svømmer i vandet. Derimod er der ingen afsendere der tror, at deres modtagere tror, at en kat en en fisk.

På samme måde gælder det for spørgsmål. *Er den her?* er neutralt i sin tvivl; svaret der forventes kan både

være *ja* og *nej*. Men når spørgeren følger en nægtelse til spørgsmålet, lægger det op til at svareren skal fremsætte en nægtet sætning, der så igen forudsætter at modtageren af svaret (dvs. den oprindelige spørger) tror det som benægtes. Den der spørger *Er den her ikke?* tror således at den er her, og forventer svaret *Jo*.

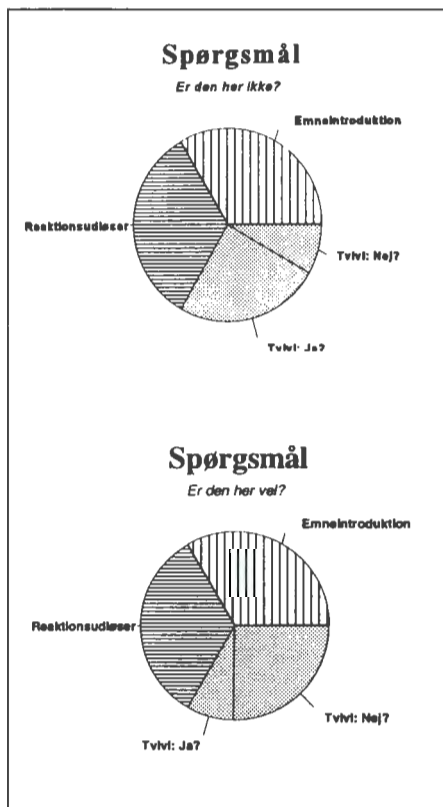
Ordet *vel* kan som en anden af sine betydningsmuligheder have betydningen 'sandelig' og bruges når afsenderen antager at modtageren ikke tror på det som hun vil sige, fx i A: *Du kan ikke sige Kongens brevpapir med 10 fingre i munden!* B: *Vel kan jeg så!* Og på samme måde med spørgsmål: spørgeren bruger et sandelig-vel når han vil lægge op til at svar som indeholder et sandelig-vel-svar, som igen forudsætter at svarets modtager (= den oprindelige spørger) ikke tror på det som hævdes. Den der spørger *Er den her vel?*, tror således ikke på at den er her, og forventer svaret *Nej*.

Kløvning i spørgsmål

Det forekommer ofte at man kløver et spørgsmål; i stedet for at sige *Hvem havde alligevel ikke givet hende pengene mortensaften?*, eller *Havde Peter alligevel ikke givet hende pengene mortensaften?*, er det mere naturligt at sige: *Var det Peter der alligevel ikke havde givet hende pengene mortensaften?*

Et *hv*-spørgsmål forudsætter (præsupponerer) at alt andet end *hv*-ordet allerede er kendt af både svareren og spørgeren, som altså blot beder om at få netop denne oplysning. Den der spørger *Hvem kommer i morgen?*, ved godt at 'der kommer nogen i morgen', med ved blot ikke hvem det er.

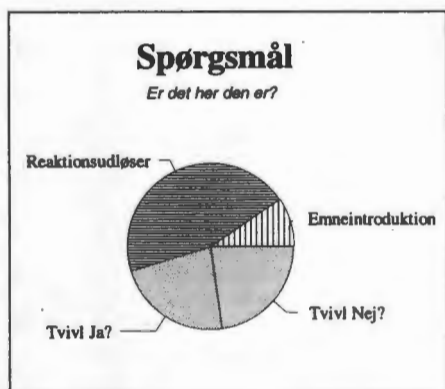
Ved et *ja-nej*-spørgsmål spørger afsenderen kun om udsagnsordet skal benægtes eller ej, og udtrykker ikke nær

så stor tvivl som ved et *hv-spørgsmål*, men forudsætter egentlig heller ikke andet kendt hos spørgeren, end hvad ordene ellers forudsætter – og indtroducerer således mange emner i samtalen.

En sætningskløvning, fx *Det er Peter der kommer*, forudsætter at modtageren allerede ved alt det der står efter *det er ...*-sætningen, og også kender det led der fremhæves i *det er ...*-sætningen, men blot ikke ved at de hører sammen. Når afsenderen siger: *Det er Peter der alligevel ikke har givet hende pengene mortensaften*, så forudsætter hun 1) at modtageren allerede ved at 'der er en der alligevel ikke har givet hende pengene mortensaften', og 2) at de kender 'Peter'; det eneste de mangler at få at vide, er at 'Peter' er 'den der alligevel ikke har givet hende pengene mortensaften'.

Kløvning i *ja-nej-spørgsmål* bruges altså når spørgeren godt ved alt andet end lige om det nu er det fremhævede eller ej der er tilfældet, og når der ikke skal introduceres nogen emner, men kun udløses en reaktion.

Typen af spørgsmål

Dette er så hovedtyperne af *ja-nej-spørgsmål*:

I. Fremsættende form

A. Uden adverbier: Afsenderen taler om modtager-forhold: *Du er her?*

B. Med adverbier:

1. svagtryks adverbier med stærk tvivl og svag reaktionsudløsende kraft

a. *vel*: med forventning om *ja*: *Den er her vel?*

b. *mon*, *måske*: med forventning om *nej*: *Mon den er her?*

2. efterhængte adverbier med stærk tryk, og kun svag tvivl og næsten ingen reaktionsudløsende kraft:

a. *ikke*, efter hævdelser, med *ja*-forventning: *Den er her, ikke?*

b. *vel*, efter benægtelser, med *nej*-forventning: *Den er her ikke, vel?*

II. Spørgeform

A. Uden modifikation med *ja-nej*-balance: *Er den her?*

B. modificeret

1. modificeret med adverbier

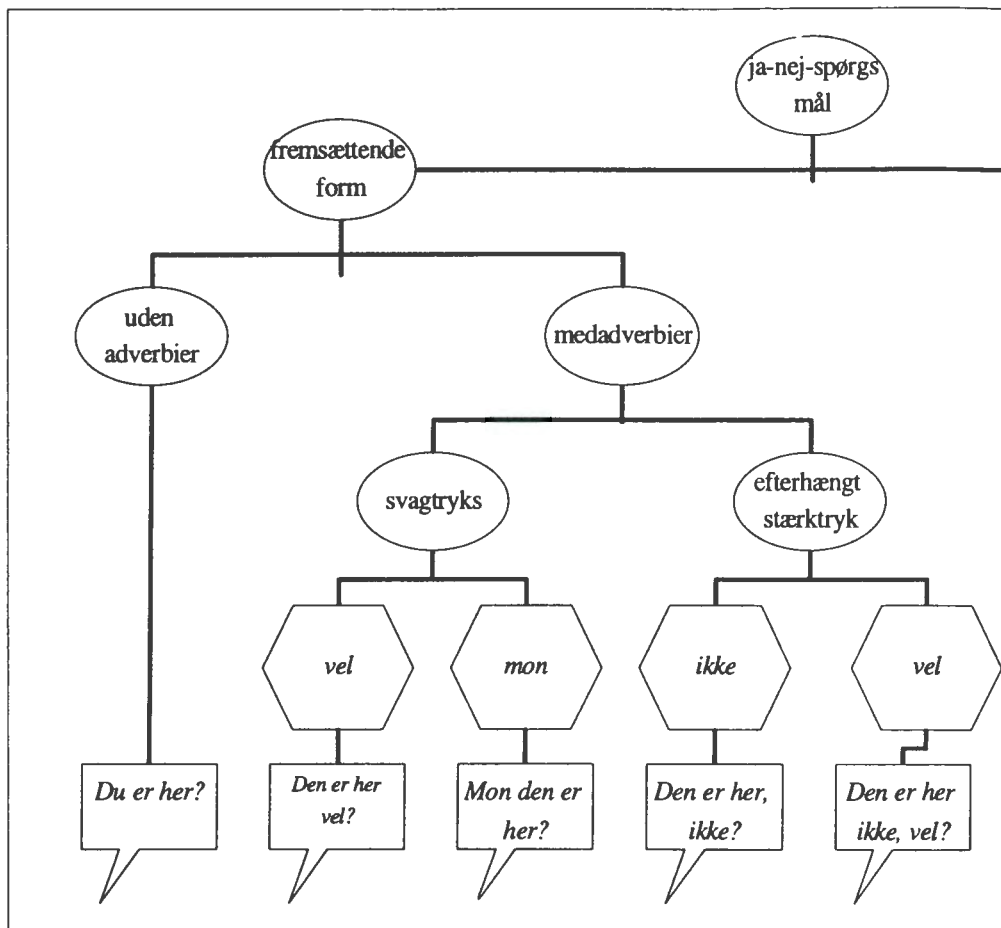
a. *ikke* med stærk *ja*-forventning: *Er den her ikke?*

b. *vel* med stærk *nej*-forventning: *Er den her vel?*

c. *mon* med stærk tvivl: *Er den her mon? Er den mon her?*

2. sætningskløvning med svag emneintroduktion: *Er det her den er?*

Nu kan flere af typerne kombineres, så man fx både har *ikke* og kløvning i en spørgeformet sætning: *Er det ikke her den er*, og meningen med denne sætning kan man komme frem til ved at

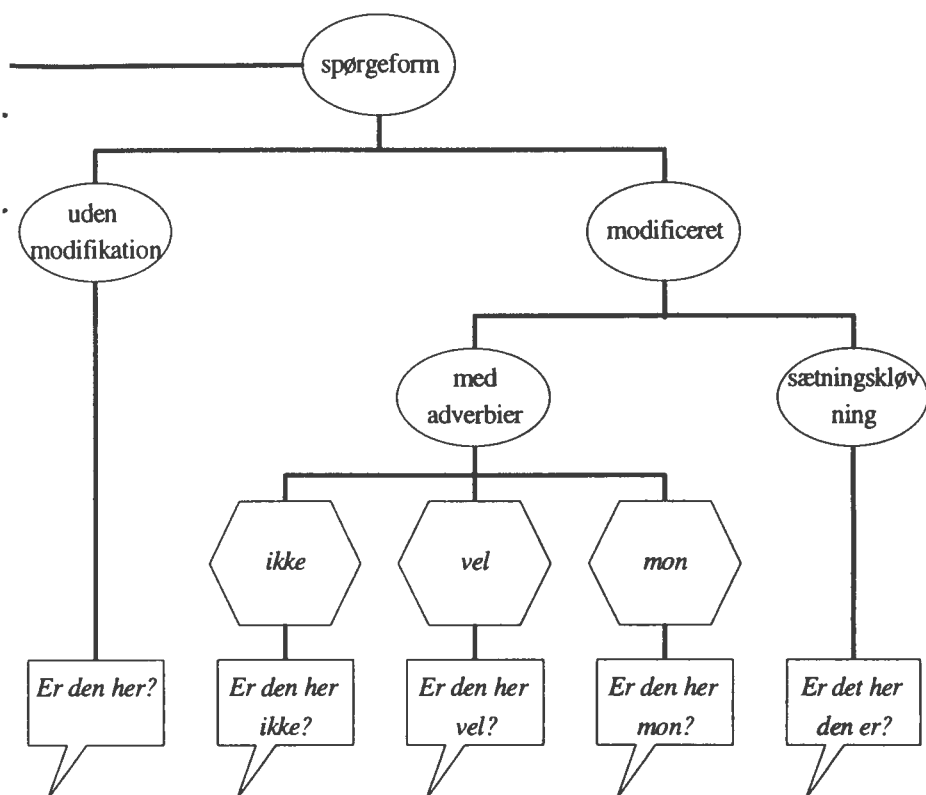
finde meningen med hver enkelt del og lægge dem sammen.

Forskellen på 3. *Er den her ikke?* og 5. *Den er her, ikke?* er efter skemaet at 3. under IIB1 siges med stærk *ja*-forventning, mens 5 under IB2a kun kan forekomme efter en hævde, kun udtrykker svag tvivl, og er næsten uden svarudløsende kraft.

Spørgeform uden modifikationer (IIA) er prototypen på et spørgsmål, dvs. det man bruger når der ikke er særlige grunde til noget andet. Men om det også er den hyppigste ved jeg ikke. Der findes mig bekendt ikke nogen un-

dersøgelser af hyppigheden af de forskellige former for spørgsmål, for de er vist ikke blevet stillet op på denne måde før.

Ole Togeby

Mål & Mæle

ISSN nr. 51 45 27

Redaktion: Carsten Elbro,
Erik Hansen, Ole Togeby.

Grafik: Hanne Simone

Ekspedition og tryk:

Elbro-Tryk

Håndværkervej 10

Postbox 3072, 6710 Esbjerg V

Giro 747-3494

Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 148,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til: Mål & Mæle, Pernille Frost, c/o Dansk Sprognævn, Njalsgade 80, 2300 København S.

Om brugen af *du* i stedet for *man*

En forkert påstand i et sprogminut i radioen bliver ikke rigtigere af at blive gentaget, men en gentagelse har til gengæld fået mig til at fare i blækhuset og skrive noget om brugen af *du* i betydningen 'man' i moderne dansk. Denne brug af *du* som ubestemt pronomen er nemlig ikke, som der blev sagt, gammel, men ny, og den er ikke umiddelbart forståelig for alle. En udtalelse som *Du bliver glad ved at se på de glade farver i malerierne på den udstilling* forstås kun rigtigt af den, det bliver sagt til, hvis han ved eller har fornemmelsen af, at *du* vist her betyder 'man'; hvis han tror, at *du* som normalt betyder 'du' (ham selv), kan han med rette reagere ved at tænke (eller sige): Nå, men hvad ved du om det!

Erik Hansen sagde engang i et sprogminut på radioens program 1, gentaget her i juni 1995, at salmelinjen *Har hånd du lagt på Herrens plov* (DdS nr. 575) var et eksempel på, at den moderne brug af *du* som ubestemt pronomen i stedet for *man* var gammel i dansk (salmen er skrevet af Grundtvig i 1836). Men den salmelinje kan ikke bruges som bevis, for *du* i *Har hånd du lagt på Herrens plov* er ikke ubestemt pronomen; det kan ikke erstattes af *man* i den sammenhæng, det står i, hvad det jo burde kunne, hvis Erik Hansen havde ret. Verselinjens *du* er en ganske bestemt person, som er udvalgt af digteren som den, han taler til, blandt dem, der har »lagt hånd på Herrens plov«; det fremgår af fortsættelsen i de næste linjer: *da*

se dig ej tilbage, se ej ..., men pløj din fure, strø Guds sæd! Er jorden dig for tør, så græd! ... så tænk på gylden-høsten! og fortsat i næste vers: *Men sker det end, du ser dig om* (hvor *du* heller ikke kan erstattes af *man*), *for vi er alle svage, på stand dit kald dog ihukom, gør ej et skridt tilbage ... så lær kun at gå sagte*. Imperativerne viser, at det er et bestemt *du*, der tales til, ikke et eller andet *man* om ubestemte personer, for så havde Grundtvig brugt *du* i betydningen 'man' også i de følgende sætninger (*har hånd du* ('man') *lagt på Herrens plov, skal du* ('man') *ikke se dig tilbage* ...), og han ville selv have været inkluderet i dette *du* (= *man*), i stedet for at han nu (som *jeg* over for *du*) er inkluderet i det *vi alle*, som optræder i vers 2. Salmeverset bliver meningsløst, hvis man tror, at *du* betyder 'man' om en eller anden eller nogle i almindelighed; og det samme gælder den brug af *du* i tiltale til et menneske, som findes i mange salmer.

Og for nu at blive ved salmesproget som illustrationsmateriale, fordi vi her har den gamle brug af *du* og *man*: Man kan godt bruge ordet *man* i en salme, selv om det sker forholdsvis sjældent, for salmer er som oftest meget personligt orienterede digte med *jeg, du, vi, I* om kristne mennesker; når man i salmer bruger ordet *man*, er det ubestemt og kan omfatte både *jeg, du, vi, I* og alle de andre. *Man siger, livet har bange kår* hedder en salme (DdS nr. 22); her er *man* brugt om folk i almindelighed. En anden salme begynder således: *Det ko-*

ster megen kamp og strid / en himmel-sindet kristen at forblive ... og har man (du og jeg og alle andre) en og anden kamp forbi / der følger ti (DdS nr. 576), og der er en anden salme af Brorson (DdS nr. 577), hvor der spilles på hele det brede, ubestemte betydningsindhold i *man*: *Det koster mer, end man fra først betænker / at være tro i det, som Gud os skænker / i ærlighedens første kraft at stå / til man os ser fra kampens plads at gå*. Hvis man forsøger sig med *du* i stedet for *man*, bliver dette vers meningsløst: os i 2. og 4. linje viser, at *man* i 1. linje omfatter *vi*, dvs. både *du* og *jeg*, og *man* i 4. linje kan ikke erstattes af *du* eller *vi*, men betyder 'de andre'; betydningssammenhængen i de følgende tre vers viser et lignende spil på betydningselementer (*jeg-du, vi, alle mennesker*) i det ubestemte *man*, indtil salmen slutter som et *jeg*-digt i de to sidste vers, en udvikling fra det almene til det personlige, som for øvrigt er karakteristisk for flere Brorson-salmer (se fx også *I denne søde juletid bør man sig ret fornøje*, DdS nr. 90).

Erik Hansen kunne godt have fundet et eksempel på, at *du* tilsyneladende er brugt i betydningen 'man' hos en ældre skribent, nemlig Holberg, hvor jeg dog tror, at ordet *du* i teksternes fiktionssammenhæng har stilistisk karakter (se i øvrigt de få eksempler på, at *du* hos Holberg skulle betyde 'man', i Holbergordbogen og Den store danske Ordbog). Holbergs brug af *du* (og *man*) illustreres fx af følgende replik fra Barselstuen (II.12): »alting stiger, vil du have et stykke Flesk, vil du have Smør, vil du have Ost ... saa kand mand ikke veje det op med Penge«; skiftet til *man* i den sidste sætning viser, at han skelner mellem *du* og *man*; *du* indgår i aktualiserende replikker til et *du*, *man* i den almene konstatering, som omfatter *du* og *jeg* og alle de andre.

Den holbergske brug af *du* har ikke noget at gøre med den moderne brug af ordet *du* i alle mulige og umulige sammenhænge (en umulig sammenhæng er fx, at en pige siger til en mand: »hvis du er gravid, skal du ikke ryge« og får et forvirret »jamen det er jeg ikke« som svarreaktion!). Denne moderne brug af *du* skyldes måske nok en vis engelsk påvirkning (fra *you*), men den har sin forudsætning i overgangen til det almindelige dutteri i dansk, som tager fart omkring og efter 1970, for ellers havde påvirkningen fra engelsk ikke været mulig. Det ubestemte *du* er først dukket op i det danske sprog inden for de sidste to årtier, især i talesproget (jf. Nye Ord i Dansk, 1984); brugen af det er taget til i takt med lidt for meget snakkeri i radio og fjernsyn, hvor man nu nærmest kan sige *du* til alle, hvad der er en forudsætning for brugen af *du* i betydningen 'man', og desværre får denne brug af *du* ofte karakter af et »Jeg skal nok bestemme, hvad *du* skal føle, gøre eller mene«, fordi den, der tales til, tror, at *du* betyder 'du' i situationer, hvor der menes 'man'. Talemåden »man skal lære, så længe man lever«, som indeholder en almenyldig sandhed, bliver fx let opfattet som personligt bebrejdende, hvis man indsætter *du* i stedet for *man*, når tilhøreren så tror, at *du* betyder 'du'.

Ole Togeby er vist den, der har været nærmest inde på det betydningsmæssige i forholdet og forskellen mellem *du* i betydningen 'man' og *du* som 2. person, uden dog at føre tankegangen klart igennem, for det moderne *du* er ikke fiktivt, som han tror (Mål & Mæle 12. årg. nr. 1 dec. 1987). Forholdet må efter min mening være det, at *du*, brugt om en fiktiv person i prosa og poesi, er 'du' (2. persons personlige pronomen i sg.); det samme gælder *du* i tiltale i salmer, og ligeledes den højtidelige brug af tiltale-*du* i kirke- og bibelsprog, fx i formule-

ringerne af De ti Bud; det er et *du*, som den, det henvender sig til, kan og skal identificere sig med (jeg ser her bort fra det højtidelige *du*, som er udtryk for menneskets henvendelse til Gud, Kristus og Helligånden). Ordet *man* derimod er ubestemt og kan dels betyde 'en eller anden person eller flere personer i almindelighed, nogle', dels 'folk, de andre', men *man* kan også omfatte *jeg*, *vi* og eventuelt, men ikke nødvendigvis *du*; i visse dialekter fx kan man også af beskedenhed bruge *man* (i sjællandsk) eller *en* (i jysk) om sig selv, 'jeg'.

Man i betydningen 'folk', fx i forbindelsen *man siger*, at osv., kan ikke erstattes af *du*, heller ikke det beskedne *man* (*en*) i betydningen 'jeg'. Den betydning af *man*, som (mis)brugen af *du* som ubestemt pronomen erstatter, er det ubestemte *man* i betydningen 'nogle mennesker', 'vi', omfattende 'jeg' og eventuelt også 'du'; det er her forståelsesvanskelighederne opstår: er *du* ubestemt, eller betyder det kun 'du'? Man føler sig usikker. Og når så dertil kommer, at *du* i visse sammenhænge er kønsspecifikt, går det helt galt. Det problem opstår ikke, hvis man bruger det ubestemte *man*, som tillader flere tolkninger, alt efter sammenhængen, fordi dets betydningsspektrum er så bredt. Ved at bruge *du* i stedet for *man* har man tillagt *du* en ny betydning; den er ubestemt, og den kan være både sg. og pl.: 'en eller anden, nogle andre i almindelighed' ('jeg', 'vi', og evt. også 'du').

Med hensyn til oprindelsen endnu følgende: da brugen af *du* = 'man' forudsætter, at man er dus med den person, man taler med, kunne den muligvis fra begyndelsen til en vis grad være socialt betinget, fordi *du* som tiltaleord har været mere udbredt i visse sociale klasser end i andre, fx blandt befolkningen på landet eller arbejderne i byerne, men det er ikke mit indtryk og da slet ikke

blandt dialekttalende på landet. Dette nye *du* er muligvis endnu nok aldersbettinget, for der er trods alt dutteri stadig visse (ældre) aldersgrupper, der bruger *De* som tiltaleord, hvad der umuliggør brugen af det ubestemte *du*. Efter min erfaring er brugen af *du* i stedet for *man* muligvis lidt mere udbredt blandt kvinder end blandt mænd, men jeg har ingen statistik over det; jeg nægter at tro, at det skyldes feminismen, fordi *man* minder om *mand* (hvad det da også er oprindeligt), men man kan jo aldrig vide! Når brugen af det ubestemte *du* kan virke nedladende og påtrængende, skyldes det nok, at den bevirker, at et alment udsagn opfattes om noget, der gælder ens person, fx *man* (dvs. 'vi', 'alle') *skal passe godt på børnene i trafikken*, der bliver til *du skal passe godt på børnene i trafikken*, hvad der jo kan opfattes som en beskyldning for ikke at gøre det.

Vi gør sproget uklart ved at tillægge *du* en ny uklar, ubestemt betydning; og vi gør sproget fattigere ved at udrydde *man*, som Erik Hansen så rigtigt mener (også i bogen *Da lo hun så hjerteligt* (1989) s. 54), og tendensen til at udrydde *man* er stærk; den har bl.a. også gjort sig gældende i den nye bibeloversættelse, hvor man i Det nye Testamente flere steder har erstattet den ældre oversættelses *man* med *de*, *folk*, *nogen* eller har omskrevet fx *har man lov til* med *er det tilladt* eller har omskrevet en aktiv konstruktion med *man* som subjekt til en passiv konstruktion (*det kræves* olgn.); man har dog ikke fjernet ordet *man* helt, og nogle af de steder, hvor oversættelsen er ændret, ser det ud til at skyldes hensynet til den græske grundtekst.

Dansk bliver fattigere, hvis vi udrydder *man*, men det gør det også, hvis vi ikke lærer andre stilarter at kende end moderne snakkesprog. Op til ca. 1970

skelnedes nøje mellem *du* og *man*, også i avis- og reklamesprog; nu er der mange, der er sprogligt handikappede, hvis de ikke ved, hvad *man* betyder, og hvis de, med misforståelse til følge, bruger *du* som ubestemt pronomen i betydningen 'man'.

PS: I artiklen *68'er klicheer* (Mål & Mæle 16. årg. nr. 1 (1993) s. 19) får forfatteren placeret det ubestemte *du* (som erstatning for *man*) i 68'er-sproget, hvor han betragter det som et direkte appellerende *du*, der viderefører *du* i fx

De ti Bud, hvorefter det skulle være et *du*, som har været brugt i århundreder, som han skriver. Men det er ikke rigtigt. 68'erne betragter sikkert selv deres *du* som vældig appellerende, men det er i virkeligheden ret pågående og selvdominerende. Og det er absolut forskelligt fra *du* som tiltaleord i det religiøse sprog og kan derfor ikke påstås at have været brugt i århundreder. Ords betydning afhænger nu engang af den (sproglige og ikke-sproglige) kontekst, hvori de bruges.

Marie Bjerrum, f. 1920
lektor, dr. phil.

Facitliste til Sprogviden

1. Der er stød i *Brahms, Händel* og *Schubert*. Udenlandske navne på personer og steder som har spillet en vigtig rolle i danskernes bevidsthed, hædres med ren dansk udtale.

2. Det er såmænd en fordanskning af *cakes*, altså 'kager'.

3. Det skal være *kigge ud ad vinduet*. Reglen er at *ad* bruges om bevægelse gennem en åbning eller en passage:

ud ad havelågen, ind ad Amagerbrogade, op ad stigen.

Af bruges om bevægelse ud af et rum eller område:

op af lommen, ud af sengen, af vejen!

4. Den nye betydning er 'skænderi', 'heftig debat'. Den er først med i Nudansk Ordbog fra 1986. Den gamle betydning er 'nedrakning af en ikke tilstedeværende'. At *rive ned på en* betyder 'kritisere hårdt'.

5. Nej, kun *gjaldt* er korrekt stavning og udtale.

6. *ubelejligt* og *udemærket* er stavet forkert. De to andre ord har også mulighederne *anførselstegn* og *bødeforlæg*.

7. Det skal være *de*, for ordet er jo »sammenligningsgrundled«. At det er genstandsled i forhold til bisætningen kommer ikke sagen ved. Sætningen lyder temmelig forkert med *de*, men korrekt er det altså!

8. *Febril* er et overvejende medicinsk-fagligt ord: en *febril* patient er en patient der har feber. *Febrilsk* tilhører det almene ordforråd og betyder 'hektisk nervøs'.

9. Kun *bidsk* skal staves med *d*. I de andre ord har den officielle retskrivning forlængst droppet *d*'et, trods ordenes historiske slægtskab med stammer der indeholder *d*:

bræt/brædder, grisk/grådig, jysk/jyde, væske/væde.

Det fejlagtige *d* i *svedske* må have sin forudsætning i tysk *Zwetsch(g)e*, som er ordets oprindelse.

10. *The* har aldrig været den officielle stavemåde i dansk! Det korrekte er *te*.

Spørgsmålene findes på side 32

Tv-sprog

– skrevet talesprog og talt skriftsprog

Skrevet talesprog – tv-tekster

Film- og tv-tekster er det nærmeste vi kommer på skrevet talesprog: selv om de er trykte og står hvidt på sort, er de en gengivelse og evt. oversættelse af talt sprog.

Samtidig har de også en stor del af talesprogets flygtighed: de forsvinder hurtigt ud af æteren igen, i modsætning til normale trykte tekster, som du kan blade frem og tilbage i. Video og andre bandede optagelser giver dog også denne mulighed for film med undertekster, men de er ikke skabt med det formål.

Tv-tekstningens formål er at omsætte »et sprogligt budskab fra mundtlig til skriftlig form« (Henrik Gottlieb: *Tekstning. Synkron medieoversættelse*, 1994, s. 43).

Det er klart at tekstning ikke står alene: den får støtte både i billede og lyd, det vil sige at den indgår i en større helhed. Alligevel er det interessant at betragte undertekster som en selvstændig tekst. Om ikke andet så fordi det er en af de mest læste tekstformer; ifølge Henrik Gottlieb læser danskerne tv-oversættelser i mere end 3½ time om ugen, en stigning på 48% siden 1989.

Undertekstning er altid en forkortet gengivelse af talen: talesproget er hurtigere end skriftsproget. Desuden skal den forsøge at passe til både den talendes talerytme, til klip- og kameraskift og til baggrundlyden: musik, støvletramp, torden o.m.a.

(Som tekster ved man at de tre ting sjældent følges ad: som regel er vi simpelthen nødt til at vælge om vi vil følge talerytmen eller billedrytmen, for replikkerne starter typisk *inden* billedklippet i en hurtig dialog.)

Talesprog har mange redundante træk i form af gentagelser, selvvrettelser, fyld- og pauseord, som under alle omstændigheder skæres væk i undertekster.

Men derudover er det også nødvendigt at forkorte i selve udtrykket når man kun kan nå at få 50–80% med i en tekstning (tallet fra Henrik Gottlieb, 1994).

Det vil sige at vi har at gøre med en knap og stram teksttype. Hvor flygtig er undertekstning? Konkret: 2 linjer af 34–35 positioner der skal stå i 4-5 sekunder. En sætning kan godt deles og fortsætte over 3-4 undertekster, men heller ikke mere – så mister læserne tråden.

Al form for oversættelse er et spørgsmål om valg mellem flere muligheder. Det samme gælder film- og tv-oversættelse, men her er det i høj grad også et spørgsmål om fravalg. Derfor er undertekster den vel nok mest minimalistiske tekstform vi møder – uden at det ender i telegramstil. Det virker samtidig som naturligt sprog i sammenhængen, og det kan endda lade sig gøre at få enkelte stilmarkeringer med.

Her er et uddrag fra tv-tekstningen af

spillefilmsklassikeren Sternwood-mysteriet. Tekster: Peter Nørsgaard.

(...)

21. Mr. Marlowe, hr. general.
22. Værsgo at sidde ned.
23. Cognac, Norris.
24. Hvordan foretrækker De cognac?
– I et glas.
25. Jeg blandede den med champagne.
26. Kold som Sydpolen og med 3 mål cognac i.
27. Et ordentligt glas!
28. Jeg kan godt lide at se andre drikke.
29. Tak, Norris.
30. De må gerne tage jakken af.
31. Her er for varmt for en mand med blod i årerne.
32. De må gerne ryge. Jeg kan stadig nyde duften.
33. Det er kønt, at man må dyrke sine laster pr. stedfortræder.
34. Jeg er et trist levn efter et overdådigt liv.
35. Jeg er lam i begge ben.
36. Jeg må næsten intet spise, og søvn er et ukendt begreb.
37. Jeg lever af varme, som en nyfødt edderkop.
38. Orkideerne skal begrunde varmen. Synes De om orkideer?
39. – Ikke særligt.
– De er ækle.
40. Deres kød ligner menneskets, og duften er sødlig råddenskab.
41. Fortæl mig om Dem selv, Mr. Marlowe.

42. Jeg er 38, gik på college, og kan stadig formulere mig.
43. Jeg arbejdede for statsadvokaten ... Kommissær Ohls sendte mig til Dem.
44. De brød Dem ikke om at arbejde for statsadvokaten?
45. Jeg blev fyret for lydighedsnægtelse.
46. Det var også mit speciale.
47. Hvad ved De om min familie?
48. De er enkemand. Millionær.
49. To døtre. En ugift, og én, Mrs. Rutledge, uheldigt gift.
50. De bor hos Dem og er ...
51. De er smukke ... og uregerlige.

Den løsrevne udskrift viser hvor afhængig tekstningen er af billede, lyd og personernes optræden. De stilforskelle der er kan kun blive antydninger, fx er Marlowe en tand mere kortfattet end generalen (se nr. 48–50). Men for at få det fulde udbytte af dialogen er vi nødt til at se og høre de talende – hvad enten vi forstår originalsproget eller ej.

Nu er det instrueret sprog der tekstes, det vil sige at mange naturlige (overflødige) talesprogstræk *er* skåret væk i filmens dialog: der er ingen utilsigtede gentagelser, selvrettelser, -afbrydelser, pauseord osv.

Til gengæld gentages ordet *Jeg* fire gange i træk i teksterne 34–37. Dét ville ikke gå i en trykt tekst, men her opfatter vi det ikke når teksterne kører.

Det er essensen af dialogen der er gengivet i underteksterne. Sådan taler de ikke: så godt som lutter hovedsætninger og overvejende asyndetisk syntaks – dvs. uden forbindende led – især mellem de enkelte tekster.

Der er dog tilstrækkeligt med konjunktioner, partikler og sætningskløvnings til at dialogen netop bliver flydende og ikke ender i telegramstil – bortset fra Marlowe, der *skal* tale afsnubbet, Bogart-agtigt, fx

353. De vil gerne vide, hvad det er,
Deres far gerne vil vide.

407. Undskyld, jeg trænger mig på.
Der var ingen, der lukkede op.

506. Han dirkede sig ind,
og han havde en skyder.

645. Hvad er det for en klemme,
Mars har på Dem?

Men samtidig tyer teksteren somme tider til typiske skriftsprogsord når kravet om korthed kræver det, fx *skønt* i stedet for *selv om*:

138. Han skulle ikke være rejst. Far var knust, *skønt* han intet siger.

Her er der ikke plads til *selv om* (linjen fylder i forvejen 37 positioner, mere end de normale 34). Derfor bliver undertekster som regel en lidt blandet stil, hvad der kan være en af grundene til at så mange mennesker er irriteret på teksterne og elsker at kritisere dem.

Kravet om korthed bliver nemt en fast stil, så teksteren bliver tilbøjelig til at forkorte, også når der egentlig er plads til mere. Samtidig bruger mange tekster også tit punktum i stedet for komma, som her:

401. Men du vil gerne melde ham.
Hvis vi får fotografiet.

402. Jeg ledte efter det.
Men Brody har taget det.

Punktummerne giver indtryk af abrupt tale. Bare at erstatte punktummerne med komma, ville tilkendegive en mere rolig dialog. Selv små midler har stor

virkning i så minimalistisk en teksttype som undertekster.

Det skrevne talesprog kan altså tage det bedste fra de to sprogfærer: fra talesproget det naturlige ordvalg og den ligefremme sætningsbygning – og fra skriftsproget muligheden for vælge den bedste af flere muligheder og luge overflødige gentagelser, ukorrektheder osv. ud.

Typiske talesprogstræk bliver forstørret eller -stærket når de blevet skrevet. Derfor oplever vi tit at dansk-dansk tekster »retter« den talende, fx ved at udelade eder som *sgu* og *fandens*, stryge pauseord som *nu er det jo sådan at...* og rette hyperkorrektioner som *blandt *de der* til *blandt dem der* og pleonasmer som *høre til blandt* til enten *høre til* eller *være blandt*.

Modsæt er nogle skriftsprogsord kortere end talesprogsord – derfor ser vi også det modsatte, fx når talesprogets blive-passiv bliver ændres til -s-passiv: *bliver indledt* bliver i teksten *indledes*; *bliver sagt op* bliver til *opsiges*.

Talt skriftsprog

Begrebet *instrueret tale* er meget almindeligt, både i radio og tv: dét tv- og radiomedarbejderne siger er forberedt, i mange tilfælde endda skrevet på forhånd: det er faktisk oplæsning, selv om oplæserne er trænet i at gøre det så det lyder som talesprog. Det gælder fx så omfattende områder som:

- programoversigten, præsentation af programmer, trailers
- nyhedsprogrammer, inkl. sport og vejrudsigt
- dokumentarprogrammer med indlagt speakerkommetar

Det er en mundret stil – vi bliver opøvet i at skrive sådan. Men det er ikke nor-

malt talesprog, fordi det mangler de træk der kendetegner improviseret tale, fx selvfæbrydelser, halve sætninger, tænkepauser, selvrettelser osv. De selvrettelser der er, fx i TV-Avisen, er læsefejl, ikke talesprogsrettelser.

Versionering

I båndede indslag og udsendelser er hele kommentaren skrevet på forhånd, og derefter læser »en fortæller« (evt. journalisten selv) den ind på båndet inden udsendelsen.

Fortællerens (speakerens) opgave er så at få det til at lyde så naturligt som muligt. Det gælder for eksempel de udenlandske dokumentarfilm som versioneres til dansk, altså bliver sendt med dansk speakerkommentar. Ikke at forveksle med *eftersynkronisering*, altså indtaling af spillefilm, hvor de fremmedsprogede skuespilleres stemmer bliver erstattet med nationale stemmer, der så skal forsøge at tilpasse sig de udenlandske skuespilleres mundbevægelser. Flere vesteuropæiske lande sværger til eftersynkronisering i stedet for tekstning, fx Tyskland og Italien.

En speakerkommentar til et udenlandsk produceret dokumentarprogram ser fx sådan ud:

I 1200-tallet fejede en hær af ryttere fra Asien tværs over Mellemøsten, gennem Rusland og ind i Europa.

Dette asiatiske imperium strakte sig over næsten halvdelen af jordkloden.

Det var en tid hvor Europa nærede respekt for Asien.

Men i midten af 1800-tallet havde Europas store flådemagter ydmyget Asien, ved hjælp af geværer og en teknologi som Asien ikke kunne hamle op med endnu.

Stillehavet var blevet et europæisk domæne.

I størstedelen af det 20. århundrede har Stillehavet været et amerikansk farvand – og dermed kontrolleret af verdenshistoriens største militærmagt.

I dag har Asien rejst sig endnu en gang, ikke ved hjælp af kanonild, men ved pengenes magt.

(Fra »Stillehavets århundrede«, sendt for TV-Åben 2.10.1994. Versionist: Kirsten Rask.)

Teksten er beregnet til at blive hørt, ikke læst. Derfor har den en parataktisk opbygning. Samtidig skal speakerkommentaren støtte billedsiden, uden at tage opmærksomheden fra den. Sproget skal altså være så »usynligt« som overhovedet muligt: det må ikke gøre opmærksom på sig selv men skal være neutralt-oplysende, overbevisende og tids-svarende.

Direkte tv-tale

I tv-tale uden fast manuskript bliver det instruerede talesprog meget let et blandingssprog: det langsomme tempo og den omhyggelige udtale er ikke naturligt for ægte talesprog; derfor kommer de enkelte »ægte« talesprogsindslag der dukker op, let til at virke som stilbrud. For eksempel sætningsspaltninger, altså genoptagende led i sætningsspidsen, som optræder hyppigt især hos yngre programfolk, fx på TV-2's Filmkanylen og Vejret:

Eksempler fra TV-Kanylen den 25. 12.1994:

Derudover, så står programmet i komediens tegn.

The Mask, det er den helt rigtige film for ham.

Den helt absurd dumme Ivan, *han* er blevet ansat som vicevært-medhjælp.

I virkeligheden, *så* går de med planer om ...

Fra Vejret den 25.12.1994:

I løbet af i nat og i morgen, *der* vil den her front, *den* vil komme ind over os.

Temperaturerne, *de* vil være varmest ...

Vinden, *den* vil komme fra sydvest.

Derfor, *der* er der også risiko for glatte veje.

Disse opsamlinger er stærke talesprogs-markører. Samtidig optræder der også enkelte stærke skriftsprogstræk, fx i Film-Kanylen ... *og at et tyveri faktisk er i gang*. Her kræver naturligt (tale)-sprog et *der* ved et substantiv i ubestemt ental (*et tyveri*): ... *og at der faktisk er et tyveri i gang*.

I Vejret bruger de unge vejraprofer meget den skrifttunge fremtidsform med *vil*: *vil give, vil komme, vil være* i stedet for *giver, kommer, bliver*.

Når et så stærkt talesprogstræk som sætningsspaltning støder sammen med et så stærkt skriftsprogstræk som *vil-fremtid*, kan det ikke undgå at skurre, fx

Torsdag, *der* vil vi få byger

Den slags stilbrud gør sproget (for) synligt i talt skriftsprog. De tager opmærksomheden fra dét der egentlig bliver sagt – og irriterer mange seere.

Talt skriftsprog som Tv-Avisen er en form for »duarder-sprog«: Tidens stil er bare ikke Poul Reumert-dansk, men noget der ligner naturligt talesprog, men alligevel ikke er det. For kravene til tv-sproget er faktisk større end til fx Det

Kongelige Teater. På de rigtige teater-scener bliver der for eksempel bandet i stykkerne som aldrig før, men vé den tv-avisoplæser der skulle komme til at sige et *sgu'* i en »historie« fra Christiansborg. Så ville der blive seerstorm.

Det talte tv-sprog er altså en hybrid: hverken helt talesprog eller helt skriftsprog. Det er en blandingsform der er svær at ramme, for balancen er hårfin: for mange talesprogstræk – så bliver seerne vrede over »det flade sprog«; for mange skriftsprogstræk – så er det unaturligt.

Det samme gælder tv-teksterne. De superkorte hovedsætninger er hverken normalt tale- eller skriftsprog. Undertekster er selvfølgelig skrevet sprog, men de skal lade som om de er rigtige replikker, fx må der gerne bandes her.

Vi må altså acceptere at vi har at gøre med et helt specielt blandingsprog, en stilart der ikke findes i det virkelige liv: tv-dansk.

Kirsten Rask, f. 1951
cand.mag.

Artiklen er en forkortet udgave af kapitlet
*Kvindesprog/mandesprog og
talesprog/skriftsprog*
fra Kirsten Rasks bog *Stilistik –
sprogets former og litterære figurer*,
Hans Reitzels Forlag 1995.

Følelse og vurdering i juridisk sprog

Der skelnes i sprogvidenskaben mellem en *deskriptiv* (beskrivende) og en *emotiv* (følelses- eller værdibetonet) side af ordene. Der findes også andre betegnelser for den samme sondring. Et ord som *skruetrækker* synes blottet for emotive bitoner. Men ordet *skruebrækker* er ladet med fjendtlige følelser. »Der er ikke noget navn så lurvet som ordet skruebrækker«, hedder det i Pelle Erobreren. Om ordets meningsindhold skal det blot

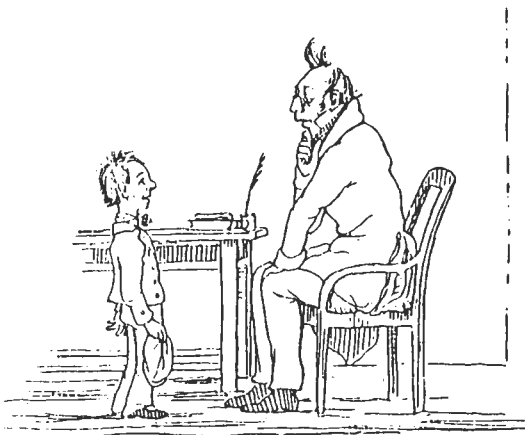
for en ordens skyld tilføjes at det ikke drejer sig om en skrue af metal, men om en klemme der sættes på en arbejdsgiver.

Ord kan få et følelsesmæssigt eller vurderende præg som er afledt af den person eller genstand som de betegner, og som omvendt forlener person eller genstand med høj eller lav status. Hvis man betragter *gårdejer* som den almindelige og mest neutrale betegnelse for en jordbesidder, vil en *proprietær* være noget finere. En kollega af nogen anseelse er en *forpagter*, som i gamle romaner plejede at komme kørende i en fin vogn og med velplejede heste. Under gårdejeren rangerer en *husmand*. Det er et gammelt ord som navnlig ved historisk læsning giver indblik i en noget miserabel eksistens. Ordet har affødt sammensætninger som 'husmandskost', der er lidt under det borgerlige jævnmål. Der er dog også i dette århundrede forekommet en opskrivning ved brug af betegnelsen 'statshusmand'.

Der var ikke megen anseelse ved at være *prokurator*; en og anden var udsat for at blive kaldt 'lommeprokurator'. Det var et socialt løft at indføre betegnelsen *sagfører* (hvortil dog helst skulle høre overrets-, senere landsrets- eller højesterets-); siden 1958 har det heddet *advokat* uden gradinddeling.

Nedslidte og forældede ord

I det følgende omtales nogle fænomener der særlig kan iagttages i lovgivernes, domstolenes og administrationens sprog. Det juridiske sprog må ofte sætte

Emotive overtoner i 'matematik'?

— »Naa; af det allerede Erfarede synes at fremgaae, at Du har noget Begreb om Regning, Skrivning, Religion, Svømning og saa fremdeles. Siig mig endvidere: kan Du nogen Mathematik?« »Næ.« — »Det gjør intet til Sagen. Men hvad bringer Dig til at smile? Der er aldeles ikke noget Forlystende ved Mathematik — — tvertimod!«

Fritz Jürgensen

betegnelser på personer, handlinger, institutioner mv. Man må kalde dem noget for at kunne give regler om dem. Det har store fordele at loven kan knytte retsvirkninger til faste begreber, holde forskellige fænomener adskilte og undgå gentagelser og forklaringer. Men på de områder som her skal omtales har navngivningen også ulemper, og det hænger sammen med at megen lovgivning og administrativ regulering beskæftiger sig med personer og forhold der rangerer lavt: afvigere, syge, socialt udsatte, personer som staten vil hjælpe eller eventuelt straffe. Så opstår risikoen for at ordene får farve af deres genstandes lave status og bliver til ord der fastholder statustab, skønt de måske var ment som en hjælp. Og man fristes da til at udskifte ordene.

Eksemplerne i det følgende fordeler sig over nogle hundrede år. Man må derfor være opmærksom på at nogle terminologiske ændringer ikke skyldes ønsker om at vælge ord med en højere værdi, men (tillige) er en følge af at sproget forandrer sig. Det forældede udtryk må udskiftes. Både sproglig forældelse og et ubehag ved det gamle ord har antagelig gjort sig gældende, da man i 1921 ved lov ændrede *tyende* til *medhjælper*. Da justitsministeren forelagde sit lovforslag, sagde han at ændringen var »et udtryk for tidsånden, som formentlig har sin værdi«. Tidsånden tillod dog endnu ministeren at tale om »den tjenende stand«.

Social forsorg

Vi kan begynde med den sociale forsorg som for meget længe siden havde sit udspring i den private godgørenhed og kirkens gode gerninger. Ordet *almisse* betegnede oprindeligt noget godt og smukt. Om almissen kunne man sige som Shakespeare sagde om nåden eller barmhjertigheden: »it is twice blessed:

it blesseth him that gives, and him that takes«. Siden fandt man at ordet satte gaveren på den høje hest og trampede på modtageren. Det var ikke godt at være fattig, og det understregede ringheden at den fattige modtog almisser. Nedslidning har også ramt ord som 'fattig-understøttelse', 'fattighjælp', 'socialhjælp', 'arbejdsløshedsunderstøttelse' og 'forsorg'. Den har endog ramt selve ordet 'fattig', der kan blive til 'mindrebemidlet' el. lign.

Endnu i fattigplanen for København af 1799 er 'almisse' et nøgleord, nu som led i et forsøg på at skaffe ordnede offentlige tildelinger med begreber som 'sommeralmisse', 'vinteralmisse', 'fuld almisse', 'nedsat almisse' etc. I senere juridisk sprogbrug blev de offentlige ydelser almindeligvis kaldt *fattighjælp*. Vore første grundlove foreskrev tab af valgetten for den der nød 'understøttelse af fattigvæsenet'; det var en mere håndgribelig diskrimination end den sproglige. Først i 1953 optog grundloven ordet 'fattighjælp'. Man levede dengang under socialreformen af 1933 der gav mulighed for tildeling af forskellige former for *socialhjælp*. Men i 1950'erne indledtes en forenkling af reglerne; begreberne 'fattighjælp' og 'kommunehjælp' forsvandt, og i 1961 blev den valgretsfortabende virkning af understøttelse opgivet. Nu gælder bistandsloven der stort set har opgivet specifikationen af persongrupper (herunder de 'erhvervs- og subsistensløse') og holdt sig til et meget alment ordvalg, hvor *kontanthjælp* er det mest fremtrædende. Af lovens ord afledes de mere folkelige udtryk at være 'på bistand' eller 'kontanthjælpsmodtager'.

De sociale institutioners historie viser et stort register af nu forlattede betegnelser: *fattighus*, *arbejdsanstalt*, *forsørgelseshjem*, *alderdomshjem*, *dårekiste* osv. De der opholdt sig her kunne være

lemmer, men i bistandslovens institutioner er de 'beboere'. En dårlig klang fik ordet *opdragelseshjem* (eller *-anstalt*), da man fra o. år 1900 indrettede en for-
sorg for forsømte og vanartede børn og unge, ledsaget af de efterhånden noget odiose *værgeråd*. Fra en sådan institution kunne en person indtil for få årtier siden udskrives som *uopdragelig*, et officielt stempel på dem der blev opgivet af alle gode kræfter.

Vi kan gå let hen over den såkaldte civilret eller privatret, der navnlig omfatter person-, familie- og arveretten og formueretten. Den kommer sjældnere ud for at skulle give navne til personer der er udsatte for statustab og sproglig brændemærkning. En grænse til det strafbare og altså til strafferetten blev overskredet når ægtemanden blev *horkarl* eller pengeudlåneren *ågerkarl*. Men det er ord der ikke har stået i loven. Det må nævnes at en udsat gruppe altid har været de børn der ikke var født i ægteskab: *slegfredbørn*, *horebørn*, *uægte børn*. Det sidstnævnte udtryk holdt sig godt i juridisk og folkelig tale, men det er længe siden man har set det i en lov. I dag hedder det 'ægtebørn' (afledt af ægteskab) og 'børn uden for ægteskab'. I stedet for 'uægte' kunne det hedde 'illegitime', men det var ikke meget bedre, da børnene jo ikke var ulovlige. Et barn kunne tidligere have ikke blot en moder men også en *alimentant*. Men ordet bruges vist ikke mere.

Forbrydelse og straf

Ingen andre steder har ordenes bitoner lydt så højt som i strafferetten. Den er præget af to modsat rettede tendenser i sin omgang med sproget. På den ene side er handlingen og personen genstand for misbilligelse eller ligefrem fordømmelse, og retsfølgen – straffen – er udtryk for det. Der er derfor en tendens til at ordene bliver et af midlerne

Et ord kan gøre forskellen.

– »Mo'er! Petrine stjæler af Kammerraadens Pindebrænde og kommer det i vores Kakkellovn!«

– »Stjæler ... hvor kan Du faae saadanne afskyelige Ord i din Mund! Troer Du Herr Sommerfelt bryder sig om et Par Fyrrepinde?«

Fritz Jürgensen

til at meddele den sociale værdidom. På den anden side kan der være et ønske om at det officielle sprog ikke skal føje spot til skade. Så vil man undgå den terminologi der kan være unødigt krænkende og stemplende. Nogen skolestrid mellem de to tendenser har der vel ikke været, men dog tilløb til det. Tidligt i dette århundrede vendte en tysk juridisk professor, Adolf Wach, sig mod de farveløse og abstrakte ord. Juristsproget skal bruge de gode ord som udtrykker folkets forestillinger og værdidomme. En kollega til ham, Gustav Radbruch, krævede omvendt en »rigoristisk askese« i lovsproget, der skulle være renset for affekt, følelse og betoning som en matematisk formel. Hvis nogen vil

København, den 10. Maj 1918.

I de ældste danske love findes ordet *haft* i betydningen fængsel eller indespærring; om „galne“ folk hedder det i Eriks sjæl. lov 3. 36: *warthær han swa galin, at han giter ey haldit* (ikke kan holde ham), for uten han skal hanum innæn *haftum* hame (uden at holde ham indespærret).

Svarende til *haft* findes (sammesteds) verbet *hæfta*, indespærre. Derimod findes det alledte intetkønsord *hæfte* (der vilde forholde sig til *haft*, som *vænge* til *rang*), jeg havde nær sagt: tilfældigvis, ikke i dansk; de gammelsvenske love har: *hava* i *hæftum*, *swtia* man i *konnungs hæfti*. Dansk har allerede i middelalderen optaget det tilsvarende nedertyske ord: et *hæfte* (mellemnedertysk *hechte*; i nedertysk *gaur ft* over til *cht*: *lucht* = *luft*).

Haft og *hæfte* er fællesnordiske og fællesgermanske ord: oldnordisk *hapt*, bænd, fængsel; oldhøjtyisk *haft*, oldengelsk *hæft*; ordet er rodbeslægtet med latinsk *capio*; jvf. *caplus*, *captivus*.

Da *haft* vel nu vilde blive opfattet som en tyskhed, vilde ogsaa jeg foreslaa *hæfte*, mod hvis nordiske oprindelse der ikke kan gøres indvendinger.

Verner Dahlerup.

Betænkning afgivet af Straffelovskommissionen af 9. November 1917 (1923), bilag 2.

kalde dette et ideal, er det i hvert fald et af de uopnåelige.

Mange forbrydelsestyper har fra gammel tid faste navne: *tyveri*, *vold*, *voldtægt*, *brandstiftelse*, *hærværk* osv. Det er ganske praktisk. Der er i hvert fald ikke meget at gøre ved det, selv om norsk og svensk ret har trukket nogle mindre alvorlige forhold ud af tyveriet ved at kalde dem henholdsvis 'naskeri' og 'snatteri'. Ordene findes ogsaa i danske ordbøger, dog ikke i den nudanske. Forsvundet er i dansk ret 'lejemål', 'hor', 'fosterdrab', 'omgængelse mod naturen', 'ran', 'méné' og 'komplot'. Årsagen er i de fleste af den slags tilfælde ikke sproglig revision men en reel afkriminalisering. Vi spaltede i 1930 det noget konturløse begreb *bedrageri* ved at udskille visse forbrydelser under navne som 'underslæb', 'mandatsvig' og 'skyldnersvig' (en af dem ville man oprindeligt have kaldt 'utroskab'). Men i hvert fald om nogle

af disse ord gælder at de har haft svært ved at vinde folkelig forståelse og slagkraft. På den anden side fastholder det almindelige sprog *mord*, skønt loven i mere end 50 år ikke har kendt det, men kun taler om (forsætligt) 'drab'. Om det samme problem har man engang i Tyskland sagt at ordet 'Totschlag' er for farveløst. Englænderne vil med deres sans for den kriminelle uhygge ikke undvære 'murder'.

Strafferettens institutioner hedder som bekendt fængsler. Men de frihedsstraffe som afsones (fuldbyrdes, udstås) i fængsler har gennem tiderne haft mange navne. Fra omkring år 1800 ønskede man især at bruge *tugthus* og *forbedringshus*. Det var oprindeligt respektable navne, møntet efter fremmede forbilleder i tillid til at straffene havde gode virkninger på mennesker. Men der gik slid på ordene som ikke tålte familiekabet med de lidet hyggelige steder og det grove klientel. Den

der endnu ikke sad i tugthus kunne i hvert fald blive 'tugthuskandidat', hvorved endnu flere blev stigmatiseret. Sådanne ord i periferien af retssproget har ikke mindst haft deres jordbund i pressen. Med straffeloven af 1930 blev begge de gamle ord og begge straffe afskaffet. Nu var det nok at kalde frihedsstraffen *fængsel*, et ord som det ikke er let at erstatte, da man jo ikke kan ændre den folkelige benævnelse for de steder hvor de straffede befinder sig. En tysk opfindelse: at kalde straffen 'Freiheitsstrafe' for at undgå 'Gefängnis', har ikke vundet indpas i Danmark.

Der kom i 1930 en sproglig nyhed med ordet *hæfte*. Lovskriverne ville gerne have et mere skånsomt ord end 'fængsel' for den straf der ramte de ikke særlig alvorligt belastede lovovertrædere. Sprogforskeren Verner Dahlerup foreslog da 'hæfte', der ganske vist ikke var gangbart dansk, men i formerne 'haft' og '(at) hæfte' var af fællesgermansk oprindelse. Vi har endnu hæftestraffen, skønt alle strafferetskyndige har foreslået den afskaffet, fordi den ikke i sin fuldbyrdelse kan være forskellig fra fængselsstraf, og fordi den i praksis virker som et næppe helt fortjent terminologisk privilegium for de korttidsstraffede spritbilister.

Omkring forbrydelsen og straffen cirkulerer et system af mere sekundære ord. Et ord som *fange* er i nyere officiel og faglig sprogbrug oftest afløst af *den indsatte*. Der har også været talt for at undgå *celle* til fordel for 'stue', 'opholdsrum' o.l. De nyeste lovforberedelser kender dog endnu 'strafcelle' og 'forhørs-celle'. Ordet *delinkvent* er blevet en sjældenhed.

Loven og psykiatrien

Reglerne om utilregnelighed gjorde ju-raen noget afhængig af psykiatriens terminologi. Men oprindelig var der ikke

nogen psykiatri og kun hverdagsord for psykisk afvigelse. I Danske Lov 1683 og tiden derefter hed det *rasende*, *galne*, *afsindige* og *vanvittige*, samt *vildelse* og *raseri*. Nu er der enighed mellem lægeverdenen og loven om at den vigtigste afvigende tilstand hedder *sindssygdom* (som lægerne også kalder psykose). Stedet for en anbringelse har undergået en sproglig udvikling gennem ca. 200 år: 'dårekiste', 'galehus', 'sindssygeanstalt', 'sindssygehospital', 'statshospital', 'hospital for sindslidende', 'psykiatrisk hospital eller afdeling'. Man har engang set at selv et så neutralt udtryk som '6. afdeling' kunne bringe stedet og patienterne i vanry.

Andre tilstande har givet anledning til sproglige overvejelser der har noget at gøre med ords ringe valør. Det gælder de intelligensdefekte og de karakterdefekte.

Ordet *åndssvag* kom ud for kritik der førte til forslag om at kalde personerne *evnesvage* eller slet ikke at kalde dem noget. Psykiatrien i Danmark har dog bevaret 'åndssvag' og 'åndssvaghed', og i lærebøger inddeles de åndssvage stadig i 'idioter', 'imbecile' og 'debile'. Men ordene er næsten forsvundet i lovgivning uden for straffeloven, formentlig til dels af sproglige hensyn. Nogle steder er nu foretrukket 'hæmmet psykisk udvikling'. I bistandsloven skal de åndssvage findes inden for en kategori der betegnes som 'personer med vidtgående fysiske eller psykiske handi-cap'.

I begyndelsen af det 20. årh. opfandt psykiatrien de senere stærkt belastende udtryk *psykopat* og *psykopati* for at betegne personer præget af en skævhed eller disharmoni i deres personlighedsmæssige eller karaktermæssige opbygning. Ordet 'psykopat' kunne bruges som skældsord også af folk som ikke vidste hvad det betød. Fænomenet satte

sine spor i strafferetten, og der fandtes fra 1933 til 1973 en særlig forvaringsform, uden at loven dog på noget tidspunkt optog ordene 'psykopat' og 'psykopati' i sit vocabularium. I sager om denne forvaring måtte de tiltalte og retsvæsenet tage mod mentalerklæringer der kunne læses som en kras nedraking. Det fastsloges ikke blot at den sigtede var psykopat, men også af hvilken type, fx.: »psykopat af selvhævdende og stemningslabil type, dertil neurotisk og tilbøjelig til spiritusmisbrug ..., sårbar, reaktiv og affektladet, let forurettet, selvundskyldende, selvmedlidende, viljesvag og uvederhæftig« (en overlægeerklæring i 1961). I mentalerklæringer skrives der nu ikke mere 'psykopat', men i stedet 'karakterafvigende', 'personlighedsmæssigt afvigende' o.l., ofte med en vis forklaring men ikke i de tidligere brugte stemplende vendinger.

På grænsen til de lægelige områder havde straffeloven i 1930 *dranker, drikfældighed og forfalden til drukkenskab*. Det var hvad englænderne kalder 'plain words', og ingen har tænkt sig, da loven blev til, at fænomenerne kunne udtrykkes mere rammende. Men det blev efterhånden klart at ordene måtte forsvinde igen, og således som det gik fik loven aldrig brug for 'alkoholiker' og 'alkoholist' eller de nye påfund 'alkoholskadet' og 'alkohollidende'. I dag finder man i straffeloven kun 'misbrug af alkohol'. En anden lov kender 'alkoholmisbruger'; det er en pendent til 'stofmisbruger', der er et mere officielt ord end 'narkoman', men ikke efter alles mening af helt samme betydning.

Forsøg på en konklusion

Af de foran omtalte tendenser og eksempler kan ikke udledes noget almindeligt program for det juridiske sprog. Et forældet ord bør udskiftes med et nyere og bedre, selv om lovsproget vel

bedre end andet sprog tåler at beholde et stænk af forgangen tid. Uden at statuere forældelse kan de der skriver lovene ønske alternativer fordi der tilsigtes en ændring i begrebets afgrænsning. Man kan fx. spørge om det er tilfældet når en lov ændrer 'åndssvaghed' til 'hæmmet psykisk udvikling'. Omfatter de nye ord nogle der ikke er åndssvage men sinker? Hvor hverken sproglig forældelse eller nye meningsnuancer gør sig gældende, vil det ofte bero på sproglig takt og fornemmelse om det negativt prægede ord bør udskiftes. Man kan ikke generelt give dem ret der holder på 'den ærlige linie' i navngivningen. Linnien støttes på det gamle princip at man bør 'kalde en spade for en spade', men det er et princip af tvivlsom nytte, bl.a. fordi det jo vil være vanskeligt at finde et bedre ord for det nyttige redskab, der meget praktisk hedder det samme i en række sprog. Der kan naturligvis være grund til at frygte at også nye ord vil blive slidt ned, hvis følelser og vurderinger omkring ordenes genstande ikke ændrer sig. Men alt i alt kan man kun håbe på at det juridiske sprogs navngivere vil være opmærksomme på de sproglige problemer og søge at løse dem med sans for at gøre det rigtige.

(Forfatteren har tidligere behandlet emnet i »Emotioner i retssproget«, Festskrift til Stephan Hurwitz 1971)

Knud Waaben, f. 1921.

Dr. jur., professor i strafferet ved Københavns Universitet 1955–91, formand for Straffelovrådet 1971–95.

Kulturens Gesandter

Kulturens Gesandter har hentet sin titel hos 1800-talsgrammatikeren Israel Levin: »Hvad er fremmede Ord? Det er Kulturens Gesandter. De have bragt, fra Land til Land, Christendommen, den gjenopvaagnende Videnskab, Konsten, Industrien. De bringe endnu uafsladelig nye Opfindelser, nye Systemer fra Land til Land.«

Erik Hansen og jeg tilslutter os synspunktet og belægger det med dokumentation i vores grønne bog om fremmedordene i dansk. Ganske vist holder billedet af ordene som gesandter ikke for en nærmere overvejelse; gesandter har det med at rejse hjem efter kort tids ophold, men de ord, vi skriver om, er navnlig dem, der med en oversat engelsk konstruktion er *kommet for at blive*.

Men også andre betegnelser har deres svaghed; *fremmedord* er ikke nogen heldig glose for de mange dagligdags ord af fremmed oprindelse som 'kartoffel, starte, sofa, lilla'; og *låneord* har blandt flere svagheder den, at lån normalt skal betales tilbage. Det skal ord ikke. Den sproglige betalingsbalance, eller rettere: betalingsforholdet til udlandet er næsten altid asymmetrisk. Kun sjældent påvirker to sprog hinanden lige meget på samme tidspunkt; og påvirkningen kan være mere eller mindre bredspektret, fra det punktuelle ordlån (fx *tomat* fra mexikansk) til hele skalaen af lånetyper: citatord, idiomatiske udtryk (faste vendinger), fremmedord, oversættelseslån, betydningslån mv. Lånekategorierne præsenteres dels

hver for sig, dels integreret i en historisk fremstilling.

Terminologi

Et fremmedord defineres af sprogfolk som et ord, der er kommet så sent ind i sproget, eller som bruges inden for så snævre kredse, at det ikke har assimileret sig med det danske sprog mht. stavning, udtale, bøjning, syntaks osv. Det kan vise sig *ortografisk* fx i brugen af bogstaverne *c, q, x*, eller *z*, *udtalemæssigt* ved placeringen af trykket efter første stavelse i et usammensat ord: *karTOFFel, fantaSI, benZIN, bøjningsmæssigt* ved brugen af fx fremmede flertalsendelser som *-s* eller *-a* (*drinks, leksika*), *idiomatisk* (*ende op med*), ved import af betydninger (»de to mænd splittede op straks efter attentatet« (= skiltes)).

Men for mange mennesker er fremmedord det samme som svære ord, dvs. ord, som forekommer den enkelte vanskelige/lærde/videnskabelige/livsferne osv.; og ikke så få mener, at fremmedord er særligt tilrettelagte, komplicerede udgaver af betydninger, der sagtens kunne udtrykkes på almindeligt dansk. For dem er *kartoffel, august, baby* ikke fremmedord, men gode, og naturlige danske glosser. Men *almue, elskov* og *vindskibelig* er fremmedord, for de bruges jo ikke af hvem som helst.

Denne forskel mellem fagfolks og andre menneskers forståelse af begrebet fremmedord kunne man sådan set tage sig let, hvis ikke den på i hvert fald to områder var upraktisk: For det første er

det ikke bekvemt for brugere af ord-bøger, at fremmedordbøgerne almindeligvis ikke indeholder 'svære ord', men kun de ord, som af fagfolk er defineret som fremmedord. Man kan finde ordene *tomat* og *kartoffel*, som kun få har problemer med, men ikke *ihukomme*, *slegfred* eller *miskundhed*. For det andet forplumrer det debatten om fremmedord, at så mange sætter grænsen dér, hvor grænserne for deres egen indsigt ligger. Fremmedord gøres ofte til noget, som de »fine« vil vigte sig med for at holde andre på afstand. Sprogmanden betragter fremmedord som uundværlige for alle mennesker, ikke kun højtuddannede. Og de indgår i hverdagen for alle dansktalende – i vekselvirkning med det i forvejen eksisterende ordstof.

Vekselvirkning

Tre ordsfærer

En dansk frokost

Tag fx noget så ærkedansk som en traditionel frokostmenu. Den har fået konkurrence; mange unge foretrækker salater, pastaretter, pizzaer, kulinariske gæ-sandter udefra, frem for den klassiske danske frokost med rugbrød, sild og pålæg.

Men karakteristisk er det, at tradition og alternativ lever side om side. Der er stadig tradition for og salg i en buffet-anretning som denne, der stammer fra et spisekort i København, sommer 1994.

Buffet

to slags sild: marineret og karry

mørbradbøf

frikadeller m. agurkesalat

leverpostej m. bacon

rullepølse m. sky, spegepølse

3 slags ost, brie, gorgonzola, skærest

***

Brødkurven rummer rugbrød, franskbrød, flutes og ostekiks.

Hjemlige gloser:

☐ *sild*

☐ *mør, brad*; begge gloser kendes i oldnordisk, men sammensætningen er langt senere.

☐ *lever*

☐ *spege-*

☐ *ost*

☐ *skærest-*

☐ *rugbrød*

Låneord

☐ *bøf*, fra fransk *boeuf* (lat. *bovem*, akk. af *bos*, 'okse'), via engelsk *beef* (steak) *rulle-*, indkommet i ældre nydansk fra plattysk *rollen*, lånt fra fransk *rouler* – med baggrund i middelalderlatin *rotulare*.

☐ *pølse*, tidligt lån af ukendt oprindelse.

☐ *sky*, dannet til fransk *jus* i en periode, hvor man omsatte fransk "sj" til dansk *sg* (*galoché* blev til *galoske*, *drosche* til *droske* etc.). Ordet er rodbeslægtet med det senere indlånte fremmedord *juice*, som kommer til dansk fra engelsk. Men roden var i forvejen repræsenteret i dansk – i ordet *ost*, der har grundbetydningen 'stof udskilt af mælk ved tilsætning af løbe'. Fællesnævneren for de tre ord er den, at der er tale om kraften af noget – af kød (*sky*), af frugtkød (*juice*) eller af mælk.

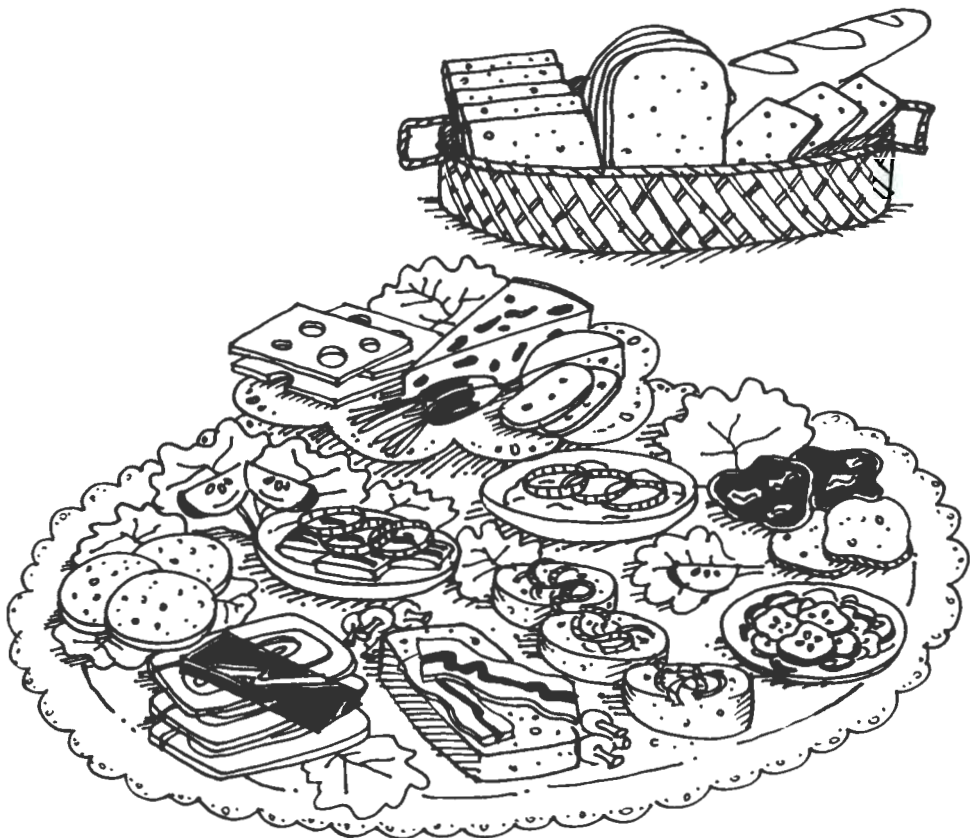
☐ *kiks* er lånt fra engelsk *cakes*, i rodslægtskab med arveordet *kage*. Der er tale om nordisk eksport til engelsk – og herfra senere import af samme ord, hvis vokal fordanskes til ukendelighed. Men mange, især ældre, har stadig *e*-lyd i ud-talen.

Fremmedord

☐ *marineret* er af latinsk oprindelse, men kommet hertil gennem fransk

☐ *karry* er af indisk oprindelse, men kommet hertil gennem engelsk

☐ *frikadellens* flugt tager afsæt i italiensk, men passerer tysk

☐ *agurkens* veje er ikke uransagelige. Fra persisk til sengræsk til slavisk til vestgermansk til dansk.

☐ *salat* stammer fra latin og er tilgået os i perfektum participumsformen *salatus*, 'saltet'.

☐ *postej* når os gennem plattysk og middellatin. Latinsk *pasta* 'dej' ligger til grund for dette ord som for det senere lån *paté* (fransk).

☐ *bacon* får vi fra engelsk, der har det fra oldfransk, der har det fra oldhøjtysk *bacho*, 'skinke, balde, kind'. Det er den samme rod, som vi låner fra tysk i ordet *bakkenbarter*.

☐ *brie* er fransk, opkaldt efter fremstillingsstedet Brie.

☐ *gorgonzola* er på samme måde opkaldt efter fremstillingsbyen Gorgonzola nær Milano.

☐ *flutes*, som på fransk normalt hedder *baguettes*, stammer fra fransk *flute*, 'fløjte', efter hvis form brødet har fået sit navn.

Til sidst kan man skylle efter med *øl* (nordisk) og *snaps* (et 1700-talslån fra tysk, formodentlig ført hertil i den plattyske form!).

Man kan, trods det stærke tilskud udefra, sagtens få det daglige brød på nordisk. Det er nemlig sådan, at de fleste glosser, der beskriver elementære livsvilkår, er af hjemlig oprindelse: *leve*, *dø*, *elske*, *sove*, *drømme*, *far*, *mor*, *søn*,

datter – men altså også æde og drikke, brød, mælk, kød, vand osv. Men de særlige raffinementer, fx ord på højere abstraktionsniveau eller, modsat, med nærmere specifikationer, er ofte betegnet gennem tilskud udefra: *eksistens, kremering, sex, vegetere, vision, pater-nitet, mutter, pøde* osv.

Det elementære i et hus eller en bil er dækket af hjemlige glosser: *væg, gulv, tag, dør, vindue, hjul* osv.; men de senere tilkomne raffinementer dækkes ofte af fremmed ordstof: *tapet, panel, ventilation, katalysator, choker*.

På tur med SAS

Det siger sig selv, at en nyere og internationalt orienteret sprogfære som den, der har med luftfart at gøre, er særlig stærkt præget af fremmed påvirkning. I flere år fortrængte engelsk simpelt hen dansk på det visitkort, der hedder Københavns Lufthavn i Kastrup: Man ankom til *Copenhagen Airport*. Og når man tager ud at flyve, møder man i løbet af kort tid alle typer af lån.

Venligst, spænd *sædebæltet* (engelsk *seat belt*), lyder det over højtaleren, kort før man lander. Men forinden har man *checket ind* ved en skranke med *tourist class* i grøn farve på *displayet* og er blevet betjent af en ung *trainee*, som assisteret af en ældre *ground hostess* udleverer et *boarding pass* og oplyser om *gatenummer*. *Destinationen* står anført ved den *aktuelle finger*.

Før *take off* oplyser en taperecorder passagererne om nogle sikkerhedsforanstaltninger, men man kan selv læse det meste i brochuren *Safety on board*. *Purseren* tilbyder *coffee*, og den slags fremmedpåvirkning er jo ikke til at tage fejl af.

Men der er også en mere skjult engelsk påvirkning på spil, fx i sætningen *Venligst, spænd sædebæltet*. På

klassisk dansk hedder det *spænd venligst sikkerhedsselen*. Men på engelsk begynder man med *please* – og den nemmeste løsning er på dansk at vælge samme rækkefølge og begynde med *venligst*.

Destinationen står som nævnt anført ved den *aktuelle finger*. Ordet *aktuel* eksisterede i forvejen i en rent tidslig betydning; men betydningen 'relevant, pågældende' er importeret. Vi har med et betydningslån at gøre. Det samme er naboordet *finger*.

Purseren eller et andet medlem af kabinepersonalet afslutter som regel rejsen med ønsket om, at passagererne har *nydt* turen. Brugen af ordet *nyde* er uden tvivl overført fra engelsk *enjoy*. Det danske ord er normalt langt stærkere i sin betydning end det engelske, der i en sammenhæng som denne vel kun angiver ønsket om, at man har befundet sig godt. Det er ikke mange, der ligefrem sidder og nyder turen med et morgenfly til Ålborg, medmindre da udsigten er helt enestående smuk.

Til sidst kan man opnå at blive takket for at have *fløjet SAS*; på traditionelt dansk flyver man ellers *med SAS*. Og så ønsker personalet, at man må *have en god dag*, endda ofte *en fortsat god dag*.

Det kan selvfølgelig virke latterligt og unødvendigt at smøre sproget med engelske lån, men lige inden for international flytrafik kan man have en vis forståelse for det.

Og sporten

Sporten har, internationalt og folkeligt, vundet terræn i netop den periode, som har været præget af engelsk. Det er ikke gået sporløst hen over det danske sprog. Fodbold, badminton, cricket, boksning, basketball – ingen af disse idrætsgrene kan beskrives uden brug af fremmedord. Mere modepræget virker

fodboldklubbernes ønske om et internationalt image. Som resultat af en fusionsdannelse opstod der en klub med navnet *FC København*. *FC* er en forkortelse. Det var *KB* også, én af de klubber, der blev til *FC København*. *KB* stod for *Københavns Boldklub*, men *FC* står for *Football Club*; hvis det var *fodboldklub*, skulle holdet hedde *FK København*. Forkortelsen er imidlertid dannet efter engelsk mønster, men kombineres med et dansk navn, *København*, ikke med det engelske, *Copenhagen*; så havde den jo heddet *FCC*. Altså et typisk dansk kompromis mellem hjemligt og fremmed – som hvis man kaldte en klub *Brønder-slev United*.

Fornyelse og tilpasning

Kulturens Gesandter rummer talrige andre eksempler på en sådan integration af hjemligt og fremmed, ligesom akklimatiseringen, altså den gradvise fordanskning i bøjning, udtale og ortografi mv. følges i særlige afsnit. I bogen fortæller vi i større sammenhæng fremmedordenes historie, og vi prøver at forklare lovmæssighederne bag optagelsen og brugen af dem. Vi fortæller om de forskellige forsøg på at skabe et »rent dansk«, om purismen gennem tiden, og om sprogets muligheder for at overleve. Dem vurderer vi som positive – idet vi betragter hovedparten af fremmedordene som nødvendige for den løbende udvikling af dansk.

Misbrug

Det betyder ikke, at vi benægter eksistensen af et fremmedordmisbrug hos den enkelte, i det enkelte fag, inden for den enkelte genre. Et afsnit beskæftiger sig specielt med forskellen mellem nødvendige og overflødige fremmedord; der er meget få ord, der betyder

helt det samme. Alligevel vil man i mange forbindelser med fordel kunne skære ned på forbruget af svære ord, herunder fremmedord. *Distinktion* angiver ikke altid det samme som *skellen*; men ofte bruges ordene synonymt, jf. også *kollision/sammenstød*, *minutiøs/nøjagtig*, *evaluere/bedømme*, *attitude/holdning*.

Det er ikke svært at finde eksempler på fremmedordsmisbrug inden for pædagogik, ledelsesteori eller politisk journalisk, men det forekommer overalt, hvor mennesker udtrykker sig uden tanke for personer med en anden baggrund end deres egen – eller hvor ideen med at udtrykke sig er at skabe afstand og imponere. Skulle man imidlertid klare sig med lutter hjemlige ord, måtte man affinde sig med sparsom kontakt med omverdenen.

Fremmedordene er med til at holde det danske sprog i live – og til at sikre en lettere kontakt med andre sprog og kulturer. Kulturens gesandter varetager ikke kun repræsentative funktioner.

Jørn Lund

Erik Hansen og Jørn Lund:
Kulturens Gesandter. Fremmedordene i dansk.

Munksgaard 1994, 198 kr.

Sprogviden

1. Hvilke af følgende komponistnavne udtales med stød i dansk:
Brahms, Händel, Ravel, Schubert, Tjajkovski, Vivaldi?
2. Fra hvilket engelsk ord stammer det danske kiks (biscuit)?
3. Hvad er det rigtige
kigge ud ad vinduet
eller
kigge ud af vinduet?
4. Hvilke to betydninger har ordet *rive-gilde*, og hvilken er den nye?
5. Er både *gjaldt* og *galdt* korrekte datidsformer af *gælde*?
6. Hvilke af følgende ord er stavet forkert:
anførelsestegn, bødeforelæg, ubelejlighet, udemærket?
7. Skal det være *de* eller *dem* i denne sætning:
disse sko er lige så elendige som de/dem jeg kasserede i sidste uge?
8. Hvad er betydningsforskellen mellem *febril* og *febrilsk*?
9. I hvilke(t) af de følgende ord er det stumme *d* korrekt:
bidsk, brædt, gridsk, jydsk, svedske, vædske?
10. Find stavfejl:
Billedet forestiller et interiør med en københavnsk købmandsfamilie som sidder og drikker the. Til venstre i baggrunden en chiffoniere med et portræt af Frederik.

Løsninger findes side 15